

Journal of Resistance Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year ۱۱, No ۲۰, Spring / Summer ۲۰۱۹

**An Analysis of Resistance Poetry Symbols in Ahamad Shamlou's
Poetry Based on Mythological Criticism ***

Hossein firouzi^۱
Abolghasem esmaeipourmotlagh^۲
Abbasali vafaei^۳

۱. Introduction

Myths are collective dreams that, as a result of many years of similar experiences of human ancestors, have deposited in the deep layers of human's collective unconscious. They have risen from the depths of human's existence in various forms such as religious ceremonies, individual dreams, art and literature and they have created symbols that manifest the whole nature of human being, creation and human history. One of the most important points of connection between modern poetry and Persian classic poetry is its use of myth and symbol to pay for poetic

* This article is taken from the PHD thesis of Hossein Firouzi with title "Survey and Mythological Analysis of Contemporary Poetry (since ۱۳۳۲ to ۱۳۹۲ with an emphasis on resistance Poetry)".

^۱. Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Saveh Branch, Saveh, Iran, Email: H^oVf^oV@gmail.com (Corresponding Author)

^۲. Professor of Ancient Culture and Languages, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. Email: esmailpour@sbu.ac.ir

^۳. Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: a_a_vafaie@yahoo.com

Date of Submission: ۲۶/۰۹/۲۰۱۸

Date of Acceptance: ۰۱/۱۲/۲۰۱۸

concepts because the language of myth and symbol makes the poem rich, prominent and enduring. Myths and mythical symbols are one of the most important tools in modern Persian poetry, through which the poet can express various goals and in addition to increasing the charm and spirit of poetry, the poet indirectly expresses what he or she cannot or does not want to express clearly.

In fact, we can say that symbolism in literature is "the art of expressing thoughts and emotions, not through direct description, ... but by the way they refer to them and the use of unexplained symbols to create those emotions and thoughts is in the mind of the reader." (Chadwick, ۱۹۹۶, ۱۱), The poet's use of this power has always put poetry and literature into an atmosphere of political and social vitality and movement. Today's modernist poets, with their overtones and mere references, present their own myths and narratives. In other words, in the process, "myth becomes a midwife who gives birth to the poet's infant thoughts." (Horri, ۲۰۰۹, ۲۲) Therefore, recreating myths in poetry is one of the most beautiful and artistic uses of myth. In such recreation, the goal is to link the past to the present and to provide backgrounds in the field of mythical insight. Through this link, it presents its readers with a specific social and political perception. By reflecting on the points mentioned above, one can understand the significance and value of the mythical criticism of a literary work because when: "The individual dream is to be considered a myth, every genuine literary work is in fact a literary masterpiece of the collective human dream." (Ismaeilpour, ۲۰۰۳, ۴۳) Mythological elements are one of the enduring symbols in contemporary poetry at various points in Iranian history. It expresses the ideals and feelings of the nation where the poet leaves and is dependent on. Resistance literature is "a kind of committed literature created by people and intellectual leaders in society against what threatens their material and spiritual life" (Basiri, ۲۰۰۹, ۲۶) and is the literature in the context of people's lives and risen amid not only war, but also social changes (Mohammadi Roozbehani, ۲۰۱۰, ۲۸). With the beginning of the ۱۹th century, Persian poetry and literature also entered a new society and had new themes which were named by contemporary writers and researchers as 'jihadist literature', 'anti-colonial literature' and 'resistance literature' (Taheri Khosroshahi, ۲۰۱۱, ۵).

۲. Methodology

This study aims to investigate the themes of resistance and the myths associated with this field in Shamlou's poetry and, by in-text analysis, show the poet's new look at various myths. It has used an analytical-descriptive method and a symbolic approach. In fact, this research seeks to answer the following questions:

۱. What are the reasons for Ahmad Shamlou to embody symbolism in his poems of resistance?
۲. Which themes of resistance literature have been more emphasized in Ahmad Shamlou's poetry and have been mostly studied from mythical view?
۳. Has Ahmad Shamlou been more concerned with the unaltered narration of old myths or has he sought to create and construct new myths?

۳. Discussion

Resistance poetry is a dynamic and transcendent art that has brought honor to literature against injustice and oppression. The era of oppression and despotism that precedes the victory of the Islamic Revolution in Iran is a reflection of contemporary human suffering in poetry and Ahmad Shamlou is one of the poets of this era. Reflections of resistance poetry can be found in much of Shamlou's work. The flow of desire for freedom in his poems is evident as he considers freedom to be precious to man. The coup of Mordad ۲۸, ۱۳۳۲ was the most important event in Shamlou's poetry, which can point to the failure of the national movement, the collapse of the Tudeh Party, the formation of the SAVAK, and the despotism of society.

۴. Conclusion

After the political events of ۱۳۳۲ in Iran, there was a sense of frustration and sadness at the community level, especially among the intellectuals that gave up idealism and switched to cryptography and ambiguity, and as a result, a kind of social and political literature. Shamlou's poetry contains a variety of socio-philosophical thinking, which is distinguished by allegory and by symbols and myths. Shamlou's poetry is a reflection of all

the social and political issues of the day. The beauty, the conciseness, the ability to deliver the aim, the publicity and accessibility of symbols to everyone, all made Ahmad Shamlou to choose a symbolism during the era of tyranny instead of expressing his thoughts and intentions directly and explicitly.

Recounting social and political issues and expressing the moods and passions and the introspective and philosophical occupations, most of the attention is drawn to the myth in poetry. Rather than simply imbuing or narrating, without changing the old myths, he himself has created myth. Shamlou with the help of expressive techniques from a word, event or historical figure and revolutionary fighter, makes a superhero or a great mythical event. In ways such as mythological descriptions, the combination of various myths, myth-breaking or taking advantage of the features of time, myths, and mythical symbols.

Shamlou avoids slogans and by deepening and combining poetry with the spirit of society and the fight against oppression, especially in the despair after the ۱۳۳۲ coup, his poetry serves the fight for human freedom and the defense of human aspirations. He is victorious with his symbols and innovations in the poetry of resistance poetry. With using mythical symbols, he has adapted and expressed the state of society of his time. Shamlou has been in the midst of social-political events and he has tried to make the epic of his time with the help of mythical symbols. The main themes of resistance literature which have been more focused in Shamlou's poetry and have been dealt with in terms of myth and symbol are commemorating the fighters and the martyrs, blowing the spirit of hope and victory in society, reflecting the influence of tyranny and oppression in society and depicting the face of the oppressed.

Key words: Myth, Symbol, Resistance literature, Shamlou, Mythological criticism

References [In Persian]:

Basiri, M. (۲۰۰۹). *Analytical course of resistance poetry in Persian literature (from the beginning to the Pahlavi era)*. Vol. ۱. Kerman: Shahid Bahonar University Publications. [In Persian]

- Chedwick, Ch. (۱۹۹۶). *Symbolism*. (M. Sobhani, Trans.). Tehran: Markaz.
- Eliade, M. (۲۰۰۵). *The myth of an eternal return*. (B. Sarkarati, Trans.). Tehran: Ghatre.
- Hoghooghi, M. (۲۰۱۲). *The Poetry of our time*. Tehran: Negah.
- Horri, A. (۲۰۰۹). The functioning of patterns in classical and contemporary Persian poetry in the light of a structural approach to Shamlou's poems. *Journal of Mytho-Mystic Literature*, ۵ (۱۵), ۱۰-۱۰.
- Ismailpour, A. (۲۰۰۳). *Under the skies of light*. Tehran: Afkar.
- Jung, C. G. (۱۹۹۹). *Man and his symbols*. (M. Soltanieh, Trans.). Tehran: Jami.
- Jung, C. G. (۱۹۸۹). *Four archetypes*. (P. Faramarzi, Trans.). Mashhad: Astan Qods Razavi.
- Kasirer, E.. (۲۰۰۸). *The philosophy of symbolic forms*. (Y. Mooghen, Trans.). Tehran: Hermes.
- Lafurg, R., & Allende, R. (۱۹۹۵). *Symbolism in the Book of Myth and Mystery*. (J. Sattari, Trans.). Tehran: Soroush.
- Mohammadi Roozbahani, M. (۲۰۱۰). *Swearing by palm, swearing by olive (a comparative study of Iranian-Palestinian resistance poetry)*. Tehran: Foundation for Preservation of Sacred Defense Works and Values. [In Persian]
- Mojabi, J. (۱۹۹۸). *Biography of Shamlou*. Tehran: Ghatreh.
- Nazerzadeh Kermani, F. (۱۹۸۸). *Symbolism in dramatic literature*. Vol. ۲. Tehran: Barg. [In Persian]
- Poornamdariyan, T. (۲۰۰۲). *Travel in fog. (reflection on the poetry of Ahmad Shamloo)*. Tehran: Negah. [In Persian]
- Rashidian, B. (۱۹۹۱). *Mythological insight into Persian poetry*. Tehran: Gostareh. [In Persian]
- Salajege, P. (۲۰۰۵). *Criticism of Modern Poetry (Ahmad Shamlou)*. Tehran: Morvarid. [In Persian]
- Shamlou, A. (۱۹۹۳). *Dagger on the plate*. ۳rd ed. Tehran: Morvarid.
- Shamlou, A. (۱۹۹۷). *Aida: Trees, dagger and memory*. ۴th ed. Tehran: Morvarid.
- Shamlou, A. (۲۰۱۰). *Collection of Poems*. Tehran: Negah.

- Shariat Kashani, A. (۲۰۰۹). *The anthem of restlessness, a contemplation on the onotology of poetry and the thinking of Ahmad Shamlou*. Tehran: Golshan-e Raz. [In Persian]
- Taheri Khosroshahi, M. (۲۰۱۱). Resistance literature in Qajar poetry, *Quarterly Journal of National Studies*, ۲۰(۲), ۱۵۶-۱۳۳

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال یازدهم، شماره بیستم، بهار و تابستان ۱۳۹۸

تحلیل نمادهای شعر پایداری در اشعار احمد شاملو

بر پایه نقد اسطوره‌شناختی*

(علمی-پژوهشی)

حسین فیروزی^۱

ابوالقاسم اسماعیل پور مطلق^۲

عباسعلی وفايي^۳

چکیده

احمد شاملو با بهره‌گیری از درون‌مایه‌های اساطیری نمادین و رمزآلود در آفرینش و ترسیم فضای اسطوره‌ای در اشعارش همواره کامیاب بوده‌است. شاملو از شاعرانی است که هرچند میزان پرداختن وی به اسطوره و جنبه‌های حماسی نسبت به بعضی شاعران معاصر کمتر است؛ ولی توانسته‌است نمودهای زیبایی از اسطوره‌سازی را هر چند اندک در شعر خود عرضه کند و به‌ویژه در عرصه شعر پایداری، به بازآفرینی اسطوره‌های کهن و آفرینش اسطوره‌های تازه بپردازد. وی با خارج‌نمودن قالب اصلی اسطوره از فضای کهن اسطوره‌ای خود، از آن به عنوان نمادی تأثیرگذار در صحنه سیاسی و اجتماعی بهره برده‌است تا شرایط نابسامان فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه مورد ستم خود را اصلاح کند. این جستار که با روش تحلیلی-

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکترای حسین فیروزی با عنوان «تحلیل و بررسی اسطوره‌شناختی شعر معاصر (از ۱۳۳۲ تا ۱۳۹۲) با تکیه بر شعر پایداری» است.

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساوه. (نویسنده مسئول: H&vfv@gmail.com)

^۲ استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، استاد فرهنگ و زبان‌های باستانی دانشگاه شهید بهشتی esmailpour@sbu.ac.ir

^۳ استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی a_avafaie@yahoo.com

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۷-۰۹-۱۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷-۰۷-۰۴

توصیفی انجام گرفته است، نشان می‌دهد که وی همواره با بهره‌گیری از نمادها در بازآفرینی اسطوره‌ها توانمند بوده و با توجه به نیازهای جامعه‌اش به اسطوره‌آفرینی پرداخته است؛ همچنین بسیاری از اشعار شاملو بر پایه بن‌مایه‌های اسطوره‌ای بنا شده است. پژوهش‌هایی درباره شعر شاملو از دیدگاه نقد اسطوره‌شناختی صورت گرفته است؛ اما این مقاله، نخستین پژوهشی است که به گونه‌ای ویژه، نمادهای اساطیری مرتبط با ادبیات پایداری در شعر شاملو را مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: اسطوره، نماد، ادبیات پایداری، احمد شاملو

۱- مقدمه

اسطوره‌ها رؤیاهای جمعی هستند که در نتیجه سال‌ها تجربه همانند و مشابه پیشینیان و نیاکان بشر در لایه‌های ژرف ناخودآگاه جمعی او رسوب کرده‌اند و در قالب‌های مختلفی چون مراسم مذهبی، رویاهای فردی، هنر و ادبیات از اعماق وجود او سربرکشیده و به وضع علامت‌ها و نمادهایی می‌پردازند که ترجمان کلیت انسان، آفرینش و تاریخ بشر است. یکی از مهم‌ترین نقاط پیوند شعر نو با شعر کهن فارسی، بهره‌گیری آن دو از اسطوره و نماد برای پرداخت مفاهیم شعری است؛ زیرا زبان اسطوره و نماد، شعر را غنی، برجسته و ماندگار می‌سازد. اسطوره و نمادهای اسطوره‌ای در شعر نومی فارسی از مهم‌ترین ابزارهایی هستند که شاعر می‌تواند به وسیله آنها، اهداف گوناگون را بر زبان آورده و علاوه بر افزایش جذابیت و روح هنری شعر، به گونه‌ای غیرمستقیم آنچه را نمی‌تواند یا نمی‌خواهد آشکارا بیان کند، بر زبان آورد؛ در واقع می‌توان گفت نمادگرایی در ادبیات «هنر بیان اندیشه‌ها و عواطف، نه از راه شرح مستقیم، ... بلکه از طریق اشاره به چگونگی آنها و استفاده از نمادهایی بی‌توضیح برای ایجاد آن عواطف و افکار در ذهن خواننده است» (چدویک، ۱۳۷۵: ۱۱). پرداختن به اساطیر در شعر نومی امروز صرفاً نه یک تقلید، بلکه آفرینشی تازه و آمیزه‌ای از نبوغ و خلاقیت هنرمند معاصر است که توانسته است شخصیت، جایگاه و رخداد‌های مرتبط با شخصیتی معاصر را تا حد یک قهرمان اسطوره‌ای، با شخصیت و جایگاه و کنش‌های خاص خود بالا ببرد و یا واژه‌هایی آشنا، ساده و معمولی را به جایگاه کلماتی رمزآلود و نمادین برساند. بهره‌گیری شاعر از این قوه ابتکار، همواره شعر و ادبیات را به فضایی سرشار از نشاط و جنبش سیاسی و اجتماعی وارد نموده است. شاعران نوپرداز امروز با پشت سر گذاشتن تلمیح و اشاره صرف، برداشت و روایت خود را از اسطوره ارائه می‌دهند و به تعبیری در این فرایند، «اسطوره به صورت مامایی درمی‌آید که اندیشه‌های نوزاد شاعر را متولد می‌کند» (حرّی، ۱۳۸۸: ۲۲)؛ بنابراین بازآفرینی اسطوره‌ها در شعر، یکی از زیباترین و هنرمندانه‌ترین کاربردهای اسطوره است. هدف در چنین

بازآفرینی، پیوند دادن گذشته به زمان حال و فراهم کردن زمینه‌هایی در عرصه بینش اساطیری است که از این پیوند، دریافت‌ها و برداشت‌های اجتماعی و سیاسی ویژه‌ای را به خواننده خود ارائه می‌کند. با تأمل در گفتار بالا می‌توان اهمیت و ارزش نقد اسطوره‌ای یک اثر ادبی را دریافت؛ زیرا آنگاه که «رویای انسان، یک اسطوره تلقی شود، هر اثر ادبی اصیل و نژاده، در واقع یک شاهکار ادبی زاده رویای جمعی انسان است» (اسماعیل‌پور، ۱۳۸۲: ۴۳). عناصر اساطیری، یکی از نمودهای پایداری در شعر معاصر است که در مقاطع گوناگون تاریخ ایران بیانگر آرمان‌ها و احساسات ملتی است که شاعر از متن آن برخاسته و به آن وابسته است. ادبیات پایداری نیز، «نوعی از ادبیات متعهد و ملتزم است که از طرف مردم و پیشروان فکری جامعه در برابر آنچه حیات مادی و معنوی آنها را تهدید می‌کند، به وجود می‌آید» (بصیری، ۱۳۸۸: ۲۶) و ادبیاتی در متن زندگی مردم و زاینده شده در گیرودار تحولات اجتماعی - و نه فقط در بستر جنگ - است. (محمدی روزبھانی، ۱۳۸۹: ۲۸). با آغاز سده نوزده، شعر و ادب پارسی نیز با ورود به عرصه اجتماع و در واکنش به آن، پهنه رویش‌ها و مضمون‌آفرینی‌های تازه‌ای گردید که از سوی نویسندگان و پژوهشگران معاصر تحت عناوینی چون «ادب جهادی»، «ادبیات ضد استعماری» و «ادبیات پایداری» نام نهاده شد (طاهری خسروشاهی، ۱۳۹۰: ۵).

۱-۱- بیان مسئله

شعر پایداری، هنری پویا و متعالی است که در ستیز با گونه‌های مختلف ظلم، ستم و بی‌عدالتی، ادبیات را وجهه و آبرویی درخور بخشیده است. از جمله عرصه‌هایی که شاعران معاصر با مشاهده رنج‌های انسان استثمارشده امروزی در پی بازتاب دردهای آن بوده‌اند، دوران خفقان و استبداد پیش از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران است و از جمله این شاعران، احمد شاملو است. بازتاب شعر پایداری را در بخش عظیمی از آثار شاملو می‌توان مشاهده کرد. در اشعار او

میل و اشتیاق به آزادی موج می‌زند. وی آزادی را لازمه ارزش بخشیدن به انسان می‌داند و در این راه به هر نوعی می‌ستیزد و با هر زبانی سخن می‌گوید. از مهم‌ترین حوادث سیاسی-اجتماعی که تأثیر بسزایی در نمادپردازی و بهره‌گیری از کهن‌الگوهای اساطیری در شعر نو و به‌ویژه در شعر شاملو داشت، حوادث دهه بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ بود که از آن جمله می‌توان به رخدادهایی چون شکست نهضت ملی، فروپاشی حزب توده، تشکیل ساواک و تسلط روحیه استبدادی بر جامعه اشاره کرد. نگارندگان در این مقاله در نظر دارند تا با شیوه‌ای تحلیلی - توصیفی و با رویکرد نمادگرایانه، به واکاوی درونمایه‌های پایداری و اسطوره‌های مرتبط با این عرصه در شعر شاملو پردازند و با تحلیل درون‌متنی، نگاه نوی این شاعر به اساطیر گوناگون را نشان دهند. این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این پرسش‌هاست:

۱- دلایل احمد شاملو برای روی آوردن به نمادپردازی در شعر پایداری خود چه بوده‌است؟

۲- کدام بن‌مایه‌های ادبیات پایداری در شعر شاملو بیشتر مورد توجه واقع شده و بیشتر از دیدگاه اسطوره‌ای و نمادهای اسطوره‌ای به آنها پرداخته شده‌است؟

۳- احمد شاملو بیشتر به روایت بدون تغییر از اسطوره‌های کهن پرداخته یا به دنبال آفرینش و ساخت اسطوره‌های نو و تازه بوده‌است؟

۱-۲- پیشینه پژوهش

با وجود تألیف و ترجمه‌های متعدد اسطوره و نقد اسطوره‌شناختی در زبان‌های گوناگون، زوایای پنهان آن هر روز پژوهشگران را به سمت و سوی خود فرا می‌خواند. با جست‌وجویی که در کتابخانه‌ها و پایگاه‌های معتبر اطلاع‌رسانی انجام گردید، با مقالات و پایان‌نامه‌های چندی در زمینه اسطوره در شعر احمد شاملو مواجه شدیم که برخی از آنها با این جستار مرتبط یا نزدیک هستند.

ابراهیم محمدی، محمد بهنام‌فر و غلامرضا طیبی‌نژاد (۱۳۹۲) در مقاله «اسطوره‌شکنی و اسطوره‌سازی رماتیک در شعر احمد شاملو» به تبیین نگاه شاملو به اسطوره و بهره‌گیری او از این توانمندی‌های اسطوره در شعر پرداخته‌اند. «اسطوره در شعر شاملو و ادونیس»، عنوان یک مقاله از سید بابک فرزانه و علی‌علی محمدی (۱۳۹۱) است که در عین نشان‌دادن توجه ویژه و نوع نگاه ایشان به اسطوره، توانمندی ویژه شاملو در آفرینش اساطیر نو و تازه را به نمایش گذاشته است. مقاله «حماسه نو در شعر شاملو» از سوسن جبری (۱۳۹۱) برای توصیف دگرگونی حماسه، متناسب با نیازهای بیانی روز، ویژگی‌های حماسی شعر شاملو را در دو دسته ویژگی‌های محتوایی و ویژگی‌های زبانی بررسی کرده است و نتیجه اینکه، شاملو با حفظ ماهیت خاص شعر خود، شعر حماسی سروده است. در مقاله «بررسی کهن‌الگو در شعر احمد شاملو با نگاه کاربردشناختی» از پروانه دلاور، محمدعلی گذشتی و علیرضا صالحی (۱۳۹۴)، کهن‌الگوهای زمین، شهر، وطن، آب و کارکرد آنها در شعر شاملو مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

چند دهه پیش از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، از دیدگاه ادبیات پایداری بسیار حائز اهمیت است و در تاریخ ادبیات معاصر ایران نیز از جایگاهی بسیار ارزشمند برخوردار است. از سویی با در نظر داشتن پیوند دیرینه اسطوره و شعر در بررسی و تحلیل این موارد می‌توان نیروی سترگ اسطوره، نماد و کهن‌الگوها را در به تصویر کشیدن اندیشه‌های اجتماعی و بازگویی دردهای جامعه شناساند و معرفی کرد. یکی از پهنه‌هایی که در آن می‌توان به گونه‌ای ژرف و گسترده، موضوع بازآفرینی اسطوره‌ها را بررسی و واکاوی کرد، رویکرد سیاسی-اجتماعی و فرهنگی در شعر شاملو است. بی‌گمان شعر شاملو عرصه ظهور و حضور اساطیر با کارکردهای اجتماعی و سیاسی است که برای پاسخ به یک نیاز اجتماعی پدید آمده است و بر آن است تا

روح بیداری و مقاومت را در جان افسرده و نژند انسان امروزی، زنده نگه داشته و در بسیاری موارد، ضمن دعوت او به گذشته‌های متنوع و ارزش‌های انسانی، انگیزه‌های توجه و تأمل عمیق به آینده را در وجودش متبلور نماید و آن را دوام و قوام بخشد. همه این موارد و در نظر گرفتن اینکه تاکنون پژوهشی ویژه در بررسی اسطوره‌های مرتبط با مقوله ادبیات پایداری در شعر شاملو صورت نگرفته است، ضرورت واکاوی این موضوع را برای ما تبیین می‌کند. با انجام این پژوهش روشن خواهد شد که اگرچه شاملو به عنوان شاعری برتر در شعر معاصر فارسی تاکنون در عرصه شعر پایداری به عنوان چهره‌ای شاخص مطرح نبوده؛ ولی به خوبی و در گستره ژرف و پهناور شعر خود به مقوله شعر پایداری و شاخص‌های آن توجه داشته و در این راه با هنرمندی از نمادها، نموده‌ها و فضا سازی‌های اسطوره‌ای بهره برده است. این مقاله نشان‌دهنده نگاه این شاعر به اساطیر است که با به خدمت گرفتن هر دو شیوه اسطوره‌پردازی و اسطوره‌سازی، جایگاهی ویژه را در شعر معاصر پایداری و مقاومت تعریف می‌کند؛ همچنین با بازتاباندن اندیشه‌ها و آرمان‌های دوره زمانی سرایش این اشعار می‌تواند آینه‌ای شفاف برای شناخت و بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی کشور و جهان‌بینی و دغدغه‌های فکری بخشی از جامعه مبارز و مقاوم ایران در دهه‌های سی تا پنجاه هجری خورشیدی باشد.

۲- بحث

نماد، کاربرد آگاهانه واژه یا عبارت در غیر معنای خاص آن عبارت یا واژه است. «نماد عموماً چیزی است کم و بیش عینی که جایگزین چند چیز دیگر شده و بدین علت بر معنایی دلالت دارد» (لافورگ و آلدنی، ۱۳۷۴: ۱۳). نماد دارای جنبه «ناخود آگاه» و وسیع‌تری است که هرگز به طور دقیق تعریف یا به طور کامل توضیح داده نشده است و کسی هم امید به تعریف و یا توضیح آن ندارد. ذهن آدمی در کندوکاو نماد، به تصوراتی می‌رسد که خارج از محدوده استدلال معمولی هستند (یونگ، ۱۳۷۸: ۲۲). شیوه استبدادی حکومت و دستگاه نظام پهلوی در

دوران معاصر، یکی از زمینه‌های اصلی روی آوردن شاعران به نمادپردازی است. در چنین شرایط و اوضاعی بود که نیما با اشعار خود روح تعهد و التزام به مسائل اجتماعی و سیاسی را در کالبد شعر فارسی دمید و در سایه این الهامات و تعلیمات نیماست که شاعری چون شاملو در سال ۱۳۳۰ از روحیه و شخصیت غنایی و رمانتیک خود دست می‌شویید و روی به اشعار اجتماعی می‌آورد و خود را همگام و همصدا با مردم می‌داند که باید در غم و شادی‌ها در کنار آنها باشد و این از نوعی مسئولیت اجتماعی سرچشمه می‌گیرد. او می‌گوید:

موضوع شعر/ امروز موضوع دیگری است / امروز شعر حربه خلق است / زیرا که شاعران خود شاخه‌ای ز جنگل خلق‌اند / نه یاسمین و سنبل گلخانه فلان / بیگانه نیست / شاعر امروز با دردهای مشترک خلق / او با لبان مردم لبخند می‌زند / درد و امید مردم را با استخوان خویش / پیوند می‌زند (شاملو، ۱۳۸۹: ۱۴۲)

توانمندی نمادها در هر دو حوزه مفهومی و تصویرآفرینی سبب شده تا همواره از سوی شاعران مورد توجه و استفاده قرار بگیرد. شاملو نیز با قدرت توصیف بالا از عوامل مختلف طبیعت همچون کوه، جنگل، ساحل و دریا نمادهایی زیبا خلق کرده‌است که بیشتر در خدمت بیان مشکلات و مسائل سیاسی و اجتماعی آن روزگار است؛ حتی زمانی که از معشوق سخن می‌گوید، مضامین اجتماعی را در پس توصیفات مختلف خود ارائه می‌دهد. حوادث دهه بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و خفقان حاکم بر جامعه که هرگونه فریاد اعتراض آشکاری را در گلو خفه می‌کرد، جهت کلی شعرهای سیاسی را به سوی نمادپردازی تنظیم کرد؛ به گونه‌ای که این سال‌ها- دهه‌های ۳۰ و ۴۰- از مهم‌ترین دوره‌های رواج سمبولیسم در شعر معاصر محسوب می‌شود. شاملو با زبان شعرش از مبارزانی که در برابر قدرت سیاسی قیام کرده‌اند، حمایت می‌کند.

۲-۱- دلایل روی آوردن شاملو به نمادپردازی

با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان یکی از دلایلی که شاملو را به استفاده از نمادپردازی ناگزیر کرده‌است، حاکمیت فضای اختناق و خفقان در جامعه دانست. او در یکی از بزرگ‌ترین شعرهای خویش با توصیف مقاومت و استواری مثال‌زدنی «وارتان سالاخانیان» در زیر شکنجه‌های سنگین دژخیمان شاه و بهره‌گیری از نمادهای ادبی و اسطوره‌ای از این شخصیت تاریخ معاصر، قهرمانی اسطوره‌ای ساخته‌است. نمایشی که به زیبایی با در اختیار گرفتن نمادهایی که ریشه در کهن‌الگوهای اسطوره‌ای دارند، سکوت «زمستان» شکن «خورشید» را در پاسخ به جلادانی که نام هم‌زمان و نشان چاپخانه مخفی انتشار نشریه «رزم» را از او می‌پرسند، به تصویر کشیده‌است. تأثیر شگرف استقامت و روحیه پولادین وارتان بر اندیشه و نهاد شاملو به خوبی در این شعر دیده می‌شود:

نازلی سخن نگفت	نازلی ستاره بود
یک دم در این ظلام	درخشید و جست و رفت،
نازلی سخن نگفت	نازلی بنفشه بود
گل داد و مژده داد	زمستان شکست و رفت

(همان: ۱۳۴)

دلیل دیگر روی آوردن شاملو به نماد، ویژگی ذاتی نمادهاست. از آنجا که نمادها نماینده معانی و اشیای گوناگونی هستند، می‌توانند معرف معانی مبهم، ناشناخته و ذهنی باشند یا نمایانگر یک تیپ و گروه خاص به شمار آیند. این توانمندی نماد سبب می‌شود تا همه زبان‌ها، ادیان، رسوم و باورها از آن استفاده کنند؛ «چون اشیای بیشماری و رای فهم انسان قرار دارند، ما پیوسته اصطلاحات سمبلیکی را به کار می‌بریم تا مفاهیمی را نمودار سازیم که نمی‌توانیم تعریف کنیم» (ناظرزاده کرمانی، ۱۳۶۷: ۲۸۵).

قلمرو نماد در شعر پایداری با وام گرفتن عناصر نمادین خود از محیط اطراف، با گسترش

نیروی خیال، تلاش در بالابردن کلام از سطح عادی به سطوح عالی دارد. در شعر زیر، واژه‌های «بن‌بست» و «سرما» نمادهایی برای توصیف اوضاع نابسامان و خفقان حاکم بر جامعه هستند؛ به‌ویژه «سرما» که بار کهن‌الگویی مرگ و نیستی را نیز با خود به همراه دارد و در مقابل، «آتش»، «چراغ» و «نور» هم در آیین زردشت و اسلام، نشانه‌هایی از زندگی و دانش داشته و جنبه‌ای ازلی، نامیرا و پیوندی با سرشتی الهی و آسمانی را متبادر می‌سازند.

در این بن‌بست کج و پیچ سرما/ آتش را به سوخت بار سرود و شعر فروزان می‌دارند/ به اندیشیدن خطر مکن!/ روزگار غریبی است نازنین!/ آنکه بر در می‌کوبد شباهنگام،/ به کشتن چراغ آمده‌است/ نور را در پستوی خانه نهان باید کرد (شاملو، ۱۳۸۹: ۳۴)

ایجاز و توانمندی نماد در رساندن سریع مفهوم نیز، از دلایل بهره‌گیری شاملو از نماد است. شاعر در دورانی که پر از فریاد بوده، سکوت را به هیئت غول می‌دیده: «غول سکوت می‌گزدم با فغان خویش» (همان: ۶۳) یا باد طاغی را شلاق به دست می‌بیند: «همواره باد طاغی با ناله‌های زار شلاق‌ها به هیئت دیوار می‌زند» (همان: ۳۷).

در نهایت، آشنا و عمومی بودن نمادها برای همه افراد و ملیت‌ها باعث ایجاد ارتباط درونی و ناخودآگاه می‌شود. مخاطبان شاملو در آئینه این نمادها، ظلم و سیاهی اطراف خود و چهره بیدادگران و متجاوزان را می‌بینند و شوق آزادی و ایستادگی به آنها القا می‌شود؛ به عنوان مثال، شاملو به ابر بارانی که نماد خرمی و باروری است، به علت نفرت و غیظ شدید اینچنین نگاه می‌کرده‌است: «ابر به کوچه‌ها تف می‌کرده‌است» یا «خشم کوچه در مشت توست.» (همان: ۲۱۷).

۲-۲- نماد و اسطوره در شعر پایداری شاملو

دوره شعری شاملو با نمادها و درونمایه‌های پایداری پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ شروع شد. این دوره نمودار محیط بسته و خاموش، نبودن آزادی قلم و بیان، نابودی آرمان‌ها، پیشامد

تجربه‌های تلخ، پراکندگی یاران و همفکران و سنگ‌شدن مردم و یاران بوده‌است. شاملو در این دوره سعی کرد با زبانی نمادین و حماسی به بیان دردهای اجتماعی بپردازد. در این دوره حتی اگر عاشقانه نیز سروده باشد، خالی و عاری از این مفاهیم نیست. تا پیش از این کودتا، اوضاع سیاسی - اجتماعی ایران چندان نابسامان نبود؛ اگرچه مردم ایران از جنگ جهانی دوم و همچنین حکومت دیکتاتوری رضاخان زیان زیادی دیده بودند؛ اما شاه جوان هنوز آنقدر دیکتاتور نشده بود. آزادی‌های نسبی در جامعه بود و کسانی چون مصدق توانسته بودند وضعیت کشور را نسبتاً رو به سامان ببرند. نهضت ملی به رهبری مصدق تشکیل شده بود و جامعه آماده حرکت و رشد چشمگیر بود. امیدها بسیار بود که یکباره کودتای ۲۸ مرداد رخ داد. مصدق، پرچمدار آزادی، دستگیر و تبعید شد. روشنفکران و اهالی قلم اگر مخالف رژیم بودند یا باید سکوت می‌کردند یا سرکوب می‌شدند. شاملو در این میان مانند دیگران خود را در میان خفقان و سنگینی می‌دید. از سویی نگاهی شاعرانه داشت و از دیگر سو، رسالتی بر دوش خود احساس می‌کرد؛ پس باید زبان باز می‌کرد و آنچه را که لازم بود، می‌گفت.

او با انتخاب لحن و بیانی مناسب اقدام به سرودن اشعاری با مضامین نمادین و اسطوره‌ای نموده‌است. از مصادیق ادبیات پایداری که در اشعار شاملو با نمادپردازی بدان پرداخته شده - است، توصیف دلاوران و ستایش شهیدان و قهرمانان مبارزه است. شاملو «ساعت اعدام» را در هنگام اعدام سرهنگ سیامک که با نه تن دیگر از نخستین گروه سازمان نظامی اعدام شد، سروده‌است. او در این شعر با تکرار برخی واژگان و رویدادها به ایجاد حرکت دوری و چرخه‌ای زمان و آفرینش «زمان اسطوره‌ای» می‌پردازد. در زمان اسطوره‌ای، «گذشته، حال و آینده از یکدیگر متمایز نمی‌ماند؛ زیرا آگاهی اسطوره‌ای به این متمایل است که فرق میان مراحل زمان را از میان ببرد و آنها را یک کاسه کند» (کاسیرر، ۱۳۸۷: ۱۸۸). تکرار آغاز شعر در پایان آن، اگرچه نشانه حرکت و پویایی زمان است؛ ولی در کل، گویی زمان ایستاده است و مخاطب به جای قرار گرفتن در یک زمان خطی مستقیم، خود را در یک چرخه زمانی می‌بیند

که با آغاز شدن از یک نقطه و گذشتن از چند جایگاه، دوباره به همان نقطه اول باز می‌گردد؛ گویی هیچ اتفاقی رخ نداده‌است. این نوع زمان، «پایا و کاستی‌ناپذیر است؛ آن لحظه شگفت‌انگیز بدایت‌هاست» (الیاده، ۱۳۸۹: ۸۱).

در قفل در، کلیدی چرخید / لرزید بر لبانش لبخندی / چون رقص آب بر تنت / از انعکاس تابش خورشید، / در قفل در کلیدی چرخید (شاملو، ۱۳۸۹: ۱۵۹)

شاعر با تکرار چندباره چرخش کلید در قفل که گویی تکراری بی‌پایان است، با بی‌اعتبار ساختن گذشت زمان، آن را به زمان ابدی پیوند می‌زند و اینگونه، مرگ و نیستی را به چالش کشیده و به سخره می‌گیرد. از دید شاملو، هیچ‌گاه پایانی برای مرگ یک مبارز نیست.

اگر چه نمود شعر شاملو پرخاشگرانه است؛ اما با یاری جستن از زمان اسطوره‌ای و نمادها در عین یأس و واماندگی روحی، جان‌مایه شعرش را با عشق و امید همراه می‌سازد. امیدواری به پیروزی انسان، دغدغه همیشگی و از شاخصه‌های شعر شاملو است. شعر زیر نماد تأیید زندگی است و نفی ناامیدی و مرگ. در سال‌های بعد از کودتا جامعه به چنین اشعاری برای القای امید به آینده و پیروزی نیاز داشت و شاملو به خوبی این نیاز را درک کرد:

همیشه همان، اندوه همان / تیری به جگر درنشته تا سوفار / مرثیه‌ای ساز کردن / غم همان و غم واژه همان / شب همان و ظلمت همان / تا «چراغ» همچنان نماد «امید» بماند / تا چون به لفظ «سوار» رسی و چنین است و چنین بود. / مخاطب پندارد نجات‌دهنده‌ای در راه است (همان: ۸۸۷)

«پریا» به گفته خود شاملو بعد از کودتای ۱۳۳۲، زمانی که جامعه لطمه شدیدی خورده و ناامید شده بود، سروده شده‌است. پریا که تلفظ عامیانه پری‌هاست، نماد فرشته و انسان آزاده‌ای است که از بهشت به زمین هبوط کرد و مورد ظلم و جور زمینیان قرار گرفت (حقوقی، ۱۳۹۱: ۷۴). شاملو در این شعر با بهره‌گیری از لحنی کودکانه و یادآوری بازی‌ها و خاطرات کودکانه می‌کوشد به دامان این زمان از دست رفته باز گردد تا بتواند با توقف گذر شتابناک لحظه‌ها، در

دنیای خیال به جاودانگی پیوندد.

خب! پریای قصه / مرغای پرشکسته / آبتون نبود، دوتون نبود / کی بتون گفت بیاین دنیای ما / دنیای واویلای ما / قلعه قصه تونو ول بکنین / کارتونو مشکل بکنین (شاملو، ۱۳۸۹: ۷۴) شاملو گاه با تصویری از رنج و اندوه سنگین و طاقت فرسای جامعه استبدادزده و لبریز از خفقان، مایوس و ناکام به دامان گذشته پناه می برد و اندیشه خویش را در قالب نمادهای «اقیانوس» و «موج»، با مقایسه گذشته پاک و بی آلایش با اکنون سراسر بیداد به تصویر می کشد: آه! کاش هنوز به بی خبری قطره ای بودم پاک / از نم باری، به کوهپایه ای / نه در این اقیانوس کشاکش بیداد / سرگشته موج بی مایه ای (همان: ۹۵۱)

تم اصلی و درونمایه اسارت و زندان که در شعرهایی مانند «دیوار»، «شکوفه های سرخ یک پیراهن» و «از زخم قلب آماجان» نمود یافته، انتقام است و «دیوار»، نماد سدی است بین انسان و آزادی.

پوسیده کتف هاشان همه در زنجیر، خشکیده بوسه ها همشان بر لب / وز استقامت همه آن مردان / که به لرزیدن پشت این دیوار / محقق هستند، حرفی نمی گویند (همان: ۱۹۳)

مردم رنج کشیده، نخستین قربانیان نظام بیدادگر و مستبدند. شاعر معتقد است که فقر، گرسنگی، فساد و جنایت، محصول استبداد و بیداد است. او خود را مکلف می داند که شعرش را از درد مردم بسازد. شاملو در شعر «نمی رقصانم چون دودی آبی رنگ» که نماد مرگ و گرسنگی است، فقر سیاه فرهنگی را به تصویر می کشد که مرگ در قالب کودکان سرمازده و گرسنه، سیاه ترین صورت مرگ اجتماعی است:

نمی گردانمت در برج ابریشم / نمی رقصانمت بر صحنه عاج / به روی بستر خاکستر سیراب ابر سرد / با لحظه های دیرمانش / می کشاند انتظار صبح را در خویش / دو کودک بر جلوخان کدامین خانه، / آیا خواب آتش می کنندشان گرم؟ / سه کودک بر کدامین سنگ فرش سرد؟ / صد کودک به غمناک کدامین کوی؟ (همان: ۱۳۰)

«انسان در شعر وی - چه انسان نوعی و چه انسان تاریخی و اجتماعی - خود به گونه یک اسطوره درمی آید. انسان کهن نمونه‌ای است که در پرتو سرگذشت او می‌توان شناسنامه انسان امروزی را همچون شناسنامه شخص خود شاعر ورق زد و خواند. بر پایه این واقع‌اندیشی و موقعیت‌سنجی، شاعر میان گذشته و حال پل می‌زند، چهره‌ها و رخداد‌های دیرین را به عرصه جهان امروز می‌کشاند و در دل موقعیت‌های زنده و ملموس و رانداز می‌کند» (شریعت‌کاشانی، ۱۳۸۸: ۳۴۵)؛ به همین دلیل، صورت‌های امروزی اسطوره در شعر شاملو شامل برخی از چهره‌های مبارز و سازش‌ناپذیر سیاسی است که قربانی سرکوب و شکنجه و مرگ تحمیلی شده‌اند؛ مانند تقی ارانی، وارثان سالاخانیان و مرتضی کیوان. در این مورد شاعر، خود به اسطوره و حماسه‌سازی دست می‌برد؛ البته این فقط به قهرمانان جامعه او ختم نمی‌شود. او به تمجید از مبارزان انقلابی کشورهای دیگر نیز پرداخته‌است؛ مانند شعر «سرود بزرگ» که به شن‌چو، رفیق ناشناس کره‌ای تقدیم شده‌است. بی‌تردید این شیوه اسطوره‌سازی در بحث اسطوره‌های نو قابل تأمل است و این گفتارهای اسطوره‌ای درباره افراد شاخص در جامعه امروز که در شعر شاملو به فراوان یافت می‌شود، بیشتر به قصد ثبت «تاریخ اجتماعی» سرزمین ما در مقطعی خاص است (سلاجقه، ۱۳۸۴: ۸۲).

از دید جواد مجابی از دوستان شاملو، هدف شاملو مبارزه در راه پیروزی انسان است و «برای این پیکار معنوی، زبانی را جست‌وجو می‌کند که به کار بیان حماسی و شورانگیز او می‌آید. بیانی پرخاشگر که جهان ویران امروز را به کاینات اسطوره‌ای ربط می‌دهد که در قلب آن انسان ایستاده‌است» (مجابی، ۱۳۷۷: ۹۲). «شاملو در عرصه بازآفرینی اسطوره‌ها از توانمندترین شاعران معاصر است. او با نگاه تیزبین و اندیشه پویای خود فضاهای اساطیری گوناگونی را برای ارائه مفاهیم متنوع انسانی ساخته و پرداخته نموده و با آشتی دادن اسطوره و شعر در یک بافت ویژه هنری، انواع اسطوره را در حوزه گسترده وارد پهنه پهنای عمیق شعر کرده‌است» (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۲۸۷).

او بنا بر شرایط سیاسی و فرهنگی، ناامیدانه فریاد می‌کشد که در این عصر ظلمت و بیداد که ظلم و ستم دیوها غوغا می‌کند؛ حتی رستم شاهنامه هم به یاری مردم نمی‌شتابد و برای جنگ با دیوان خود را آماده نمی‌سازد و این گونه است که شاعر ناامیدی و درد، در این شعر کاملاً احساس بی‌پناهی می‌کند. در این شعر، بدبینی و ناامیدی شاملو به خوبی به تصویر کشیده شده است و این ناامیدی و یأس علتی ندارد جز واقعیات تلخ و بغرنج اجتماعی حاکم. در اعتقاد شاعر، زمانی که قضا، یعنی حیل‌های سیاسی ضدایرانی، حوادث ناگوار سیاسی مخصوصاً کودتای ۲۸ مرداد و مصائب اجتماعی، دست این پهلوان را می‌بندد، مصیبت نیز به سراغ ایرانیان می‌آید.

دیگه از شهر سرود/ تکسواری نمی‌یاد/ تو هوا وقتی که برق می‌جه و بارون می‌کنه / کمون رنگ به رنگش دیگه بیرون نمی‌یاد/ دیگه مهتاب نمی‌یاد/ کرم شبتاب نمی‌یاد/ رو زمین وقتی که دیب دنیا رو پر خون می‌کنه / سوار رخس قشنگش دیگه بیرون نمی‌یاد/ برکت از کومه رفته / رستم از شانومه رفته / شبا شب نیست دیگه یخدون غمن / عنکبوتای سیاه، شب تو هوا تار می‌تند (شاملو، ۱۳۸۹: ۴۰۱)

یا در شعر زیر، برداشت شاملو از اسطوره از حد تلمیح صرف به داستان ابراهیم بسیار فراتر رفته است و در واقع می‌توان گفت این اسطوره است که ساختار اندیشه شاعر را از انبوه اجزای درهم ریخته به ساختمانی بلند و نظام‌مند تبدیل می‌کند و به عبارتی، همچون مامایی است که نوزاد اندیشه شاعر را متولد می‌سازد. شاملو در شعر «ابراهیم در آتش» با نگاهی منتقدانه، اسطوره را می‌شکند و برداشت و روایت تازه خود از این اسطوره را پیش رو می‌گذارد. حضور بندبند اسطوره ابراهیم و نگاه مشترک به روین تنی ابراهیم، اسفندیار و آشیل در محور طولی اجزای این شعر، نشان از نگاه ژرف شاملو به کاربرد اسطوره و بهره‌گیری هنرمندانه از آن در شعر دارد. شعری که قهرمان آن روین تنی است که نقطه ضعف آن گفتن واژه «نه» است.

روینه تنی که راز مرگش / اندوه عشق و غم، غم تنهایی بود / آه! اسفندیار مغموم / تو را آن
به / که چشم فروپاشیده باشی! / آیا نه، یکی نه، بسنده نبود / که سرنوشت مرا بسازد؟ / من تنها
فریاد زدم نه! / من از رفتن تن زدم! (همان: ۷۲۷).

یا در تصویری دیگر:

یله بر نازگاری چمن / رها شده باشی، در تجرد شب / واپسین وحشت جان / ناآگاهی از
سرنوشت ستاره باشد / و روئینه به جادویی که اسفندیار مسیر سوزان شهابی / خط رحیل به
چشم زند (همان: ۷۷۱).

در جای جای اشعار شاملو اغلب رد پای از حسرت آزادی و رهایی انسان به چشم می خورد
و شاید این حسرت، برگرفته از زندگی پرفشاری باشد که وی تجربه کرده است. شعر مذکور نیز
با آرزوی رهایی و یله گی آغاز می شود و ظلمت و استبداد حاکم را به تصویر می کشد. شاعر
در این شعر از ظلمت هستی سوزی سخن می گوید که چنان بی امان بر بنیان انسان ها هجوم
می آورد که او را ناچار به یاری گرفتن از اسطوره ها می سازد؛ اما در دیدگاه شاعر، ظلمت و
فشار تا حدی است که حتی روینه تنی اسفندیار هم به چشمش بازبچه ای بیش نیست و
نمی تواند به یاری آدمی بشتابد. این شعر یکی از زیباترین اشعار شاملو است که در آن بینش
اسطوره ای موج می زند و از جنبه اسطوره ای شخصیت اسفندیار و همتای یونانی اش آشیل نیز
استفاده شده است. شعری است در ستایش «مهدی رضایی» که در میدان تیر چیتگر اعدام شده و
در دیوان شاملو به جمع قهرمانان اسطوره ای وی پیوسته است. انسانی که شاملو با قلم خود به
ستایشش برخاسته، انسانی است که در لحظه های مبارزه با استبداد و تیرگی حاضر می شود،
کسوت قهرمانی شعر شاملو را بر تن می کند و چون روین تنی اساطیری در برابر ظلم و
بی عدالتی می ایستد و می جنگد تا پیروز شود تا جایی که این قهرمانان حتی با مرگ نیز به
پیروزی انسانی خویش نائل می شوند؛ چنانچه شاعر در ادامه سخن خود می گوید:

دریغا! شیرآهن کوه مردا! / که تو بودی و کوه وار / پیش از آنکه به خاک افتی / نستوه و

استوار مرده بودی (همان: ۷۲۹)

از ویژگی‌های اسطوره‌اندیشی شاملو این است که به طور کلی در شعر وی از اسطوره‌های آماده کلاسیک در سطح محدودی استفاده شده است. «به نظر می‌رسد عامل اصلی، ذهنیت اسطوره‌ساز اوست که با تأثیرپذیری از اندیشه انسان‌گرایانه حاکم بر شعر معاصر درصدد است که به جای روایت‌های گوناگون اسطوره‌ای از پهلوانان باستان، اسطوره «انسان» را بسازد؛ آن هم انسان متحول معاصر که برای به دست آوردن حقوق پایمال شده خود به پا خاسته است» (سلاجقه، ۱۳۸۴: ۸۲).

فریاد از جمله واژه‌هایی است که در شعر شاملو بسامد بالایی دارد. این فریاد، فریاد اعتراض است، فریاد رهایی انسان است. فریاد اعتراض در جامعه خفقان‌زده، چون تیر آرش است که با کشیدن آن، جان نیز از دست می‌رود؛ اما با این حال، شاملو آن فریاد رهایی را که در پس آن مرگ است، به زندگی در خواری و بردگی ترجیح می‌دهد و زندگی خویش را پشتوانه پرتاب چنین تیری می‌کند. شاملو آزادی و رهایی آرمانی خویش را در پس چهره اسطوره‌ای آرش به نمایش می‌گذارد و با به تصویر کشیدن داستان آرش به اسطوره‌پردازی قیام می‌کند:

دلم کپک زده، آه! / که سطری بنویسم از تنگی دل / همچون مهتاب زده‌ای، / از قبیله آرش
بر چکادِ صخره‌ای / زه جان کشیده / تا بُن گوش به رها کردن فریاد آخرین (شاملو، ۱۳۸۹: ۹۴۲)

در مجموعه شعر «ابراهیم در آتش» که از شعرهای دهه پنجاه است؛ در واقع، اسطوره خضر نماد انسان قهرمان و آزاده‌ای است که در راه به دست آوردن آزادی از خون خود گذشته و به مصاف سرنوشت بیدادگر می‌شتابد و پیروزی واقعی را در جسارت و شجاعت رویارویی با تقدیر خود کامه خود ارزیابی می‌کند (رشیدیان، ۱۳۷۰: ۷۶).

برای نمونه می‌توان بند زیر را یادآور شد:

چرا شبگیر می‌گرید؟ / من این را پرسیده‌ام، این را می‌پرسم / عفونتت از صبری است که

پیشه کرده‌ای، به هاویئه وهن / تو ایوبی که از این پیش اگر / به پای برخاسته بودی / خضروارت
به هر قدم / سبزینه چمنی به خاک می گسترده (شاملو، ۱۳۸۹: ۷۱۶)

شالوده اصلی این شعر بر اسطوره آفرینی استوار است که با یاری گرفتن از کهن‌الگوی «پیر» که با تمام تداعی معانی خود در عرفان، ادبیات و اساطیر، صورتی مثالی یا نمونه‌ای ازلی از فرزاندگی، خرد، رستگاری، اعتماد به نفس، اراده و ... است، به برانگیختن و فراخواندن خرد، اعتماد به نفس و اراده فرد فرد جامعه و مخاطبی که تاکنون ایوب‌وار، تنها و تنها بر دردها و رنج‌ها و ستم‌ها صبر کرده و بردباری ورزیده‌است، پرداخته و او را شایسته و درخور برای برخاستن در قد و قامت پیری همچون خضر می‌داند که جامه صبر ایوب را از تن درآورده تا در کسوت مشعل‌داری برای جامعه تاریک زمانه باشد و با گام‌هایش، سبزی و خرمی، زندگی و شکوفه‌های آزادی به ارمغان بیاورد. همچون بسیاری داستان‌های عرفانی و اساطیری در این شعر شاملو نیز، باید پیری باشد تا پشتیبان و تکیه‌گاهی برای انسان نیازمند و سالک باشد. او همیشه در بزنگاهی سر می‌رسد که قهرمان، درمانده و مستأصل، دل بر مرگ نهاده‌است؛ اگرچه در این هنگام، اندیشه و تأملی درست و به‌هنگام می‌تواند او را برهاند؛ ولی نبود خودباوری و چیرگی خودباختگی، مانع از این خیزش می‌شود. به باور یونگ، خرد متمرکز در ناخودآگاه جمعی فرد، به صورت پیری فرزانه و یاری‌دهنده مجسم شده و کمبود قهرمان را جبران می‌کند. از دید او پیدایش پیر در داستان‌ها همواره در وضعیتی رخ می‌دهد که بصیرت، پند عاقلانه، تصمیمی مهم یا ... لازم است؛ اما انسان درمانده به تنهایی، توان رسیدن به آن را ندارد. این کهن‌الگو که در واقع همان اندیشه هدفدار و تمرکز قوای روحی و جسمی خود قهرمان است، کمبود شخص درمانده را پر می‌کند و با تجلی خود، او را از مخمصه می‌رهاند (یونگ، ۱۳۶۸: ۱۱۲). در این شعر، همچون بسیاری از دیگر شعرهای شاملو، اسطوره و اجزای آن در بندبند و تار و پود ساختار کلی شعر تنیده شده‌است؛ به گونه‌ای که درک کلی از محور طولی این شعر، نیازمند فهمیدن اسطوره‌ها و کهن‌الگوهای «مرغ شبگیر»، «ایوب» و «خضر» است.

شاملو در مجموعه «دشنه در دیس» نیز به داستان بهرام گور در اغراقی بسیار زیبا و حماسی تلمیح دارد و «نه گفتن» و تسلیم نشدن را که در واقع ترجیح مرگ بر زندگی توأم با ذلت است را بسی دشوارتر از برداشتن تاج از میان دو شیر می داند؛ زیرا که این پذیرش خطری است به خاطر دیگران و آماده مرگ شدن و ایثار، بی آنکه در آن هیچ امیدی به سود شخصی در این یا آن جهان متصور باشد:

این تاج نیست کز میان دو شیر برداری / بوسه بر کاکل خورشید است / که جانت را می طلبد / و خاکستر استخوانت، شیربهای آن است (شاملو، ۱۳۷۲: ۴۵)

شاعر با توسل به اسطوره سازی در شعر خود، سعی در به تصویر کشیدن زمان و مکانی آرمانی دارد که انسان در آن، هم به یک احساس ناب آرمان گرایانه دست یابد و هم آرزوهای خود را تحقق یافته تلقی نماید. اسطوره سازی در شعر شاملو، تلاشی برای دعوت انسان به یک دنیای شگرف است که در سایه آن بتواند آلام فردی و اجتماعی خود را تسکین دهد و دنیایی ترسیم نماید که سرانجام آن به ثمر نشستن همه آرزوهای بر باد رفته باشد.

در شعر شاملو، اسطوره های کهن در قالب اشخاص و قهرمانان امروزی به تصویر کشیده شده اند. یا بهتر است بگوییم انسان های عادی، ولی نستوه و مبارز جامعه و قشرهای فرودست، در چهره و پیکره پهلوانان و نام آوران اساطیری جامه پوشانده شده و به نمود درآمده اند. کاوه قهرمانی بود از میان مردم فقیر و قشر تهی دست جامعه و چرم پاره وی - که بعدها درفش کاویانی نام گرفت - مظهر قدرت مردم ستمدیده جامعه است که با یکپارچگی و وحدت خویش ظلم را ریشه کن کردند. قیام کاوه علیه ضحاک که در راستای دفاع از حقوق پایمال شده مردم محروم شکل گرفته است، از رویکردی کاملاً سیاسی و اجتماعی برخوردار است و یکی از نمونه های آشکار ادبیات پایداری با رویکرد اسطوره شناختی است:

بر جنگل بی بهار می شکفد / بر درختان بی ریشه میوه می آرند، / بچه های اعماق، بچه های اعماق / با حنجره خونین می خوانند و از پا درآمدن / درفشی بلند به کف دارند / کاوه های

اعماق، کاوه‌های اعماق (شاملو، ۱۳۸۹: ۸۰۷)

دعوت مردم به شورش و عصیان علیه وحشت حاکم، نترسیدن و نه‌راسیدن از دشمن و داشتن وحدت و یکدلی از پیام‌های روشن این جریان اسطوره‌ای است که در شعر وی تجلی یافته‌است. با توجه به این مطالب، احتمال این می‌رود که منظور شاملو از بچه‌های اعماق، فرزندان قشر تهی دست جامعه است که در اعماق، بی‌نام و نشان مانده‌اند و فریاد دادخواهی‌شان از میان لایه‌های زیرین جامعه به گوش می‌رسد و این قیام‌کنندگان، نماد قدرت و شکوه خود را که همان درفش کاویانی است، در دست دارند و درفش بلند که شاملو به آن اشاره می‌کند، نشانه همت بلند این مردم است؛ همچنین احتمال می‌رود که واژه اعماق، اشاره به تقدیر ایرانی دارد که در طول تاریخ، بارها و بارها مورد ظلم و ستم قرار گرفته و همواره علیه آن به‌پاخاسته و کاوه‌وار قیام کرده‌است. کاوه مظه‌ری از ایرانی بیدار و دلاوری است که علیه ظلم و بیداد بیگانگان قیام می‌کند.

در اشعاری از شاملو که ناشی از یأس و سرخوردگی پس از کودتاست، تصویرهایی از مسیح می‌بینیم که برخلاف آثار کلاسیک شعر فارسی، مسیح در آنها نه نماد روح‌بخشی و زندگی، بلکه نمادی از مرگ بی‌حاصل قهرمانی است که نتوانسته با مرگ خویش جامعه را آنگونه که باید از خواب بیدار کند. این تخریب اسطوره مسیح که در واقع، خود آفرینش اسطوره‌ای تازه است، بیانگر اوضاع و احوال جامعه و نشان‌دهنده بینش ناشی از عکس‌العمل عاطفی وی نسبت به مسائل و پیشامدهای گوناگون اجتماعی است:

که می‌داند که من، که من باید / سنگ‌های زندانم را به دوش بکشم / به سان فرزند مریم که صلیبش را / آری، مرگ / مسخی است دردناک که مسیح را / شمشیر به کف می‌گذارد / در کوچه‌های شایعه / تا به دفاع از عصمت مادر خویش برخیزد (شاملو، ۱۳۷۶: ۳۶)

در شعر «سرود ابراهیم در آتش» از مجموعه «ابراهیم در آتش»، اسطوره چونان مردی وصف شده‌است که در برابر حاکم مستبد و نظام ستمگر می‌ایستد و سر تسلیم در مقابل او و

بت‌هایش فرود نمی‌آورد. او نیز به تسلیم و ستم تن نمی‌دهد و به خدای دروغین، «نه» می‌گوید. اگر آتش نمرود بر ابراهیم گلستان می‌شود، گلستان مردی ابراهیم وار در عصر ما یک تنه در مقابل زور و ستم می‌ایستد. اگرچه شاملو در این شعر نامی از ابراهیم نمی‌برد؛ اما این نام بر پیشانی شعر، خود حکایت از مقایسه‌ای میان ابراهیم اساطیری و ابراهیم زمان از دیدگاه شاملو دارد:

در آواز خونین / گرگ و میش / دیگرگونه مردی / آنک که خاک سبز را می‌خواست / و عشق را شایسته زیباترین زنان / شیرآهن کوه‌مردی از این گونه / عاشق میدان خونین سرنوشت، / به پاشنه آشیل درنوشت (شاملو، ۱۳۸۹: ۷۲۷)

۳- نتیجه‌گیری

از سال ۱۳۳۲ به بعد در ایران، تحت تأثیر عوامل اجتماعی و سیاسی حاکم بر جامعه آن روز، نوعی سرخوردگی و دلمردگی در سطح جامعه، به‌خصوص در بین قشر روشنفکر پیدا شد که نتیجه ابتدایی آن در ادبیات و شعر می‌توانست پشت‌کردن به آرمان‌گرایی و اندیشه‌های تغزلی و روی آوردن به نوعی ابهام و رمز‌گرایی و در نتیجه، گسترش نوعی ادبیات اجتماعی و سیاسی باشد. در شعر شاملو، گونه‌ای تفکر اجتماعی- فلسفی مشاهده می‌شود که از طریق تمثیل و با استفاده از نمادها و اسطوره‌ها متمایز می‌شود. شعر شاملو آینه تمام‌نمای مسائل اجتماعی و سیاسی روز جامعه است. زیبایی، ایجاز، توانمندی در رساندن مقصود و آشنا، عمومی و قابل دریافت بودن نمادها برای همگان از عواملی است که سبب گردید تا احمد شاملو در شرایط خفقان و استبداد حاکم بر جامعه به جای پرداختن مستقیم و بیان آشکار اندیشه‌ها و اهداف خود به نمادپردازی روی آورد.

شاملو در گرایش به اسطوره، بیشتر به بازگویی مسائل و مشکلات اجتماعی و سیاسی و بیان حالات و انفعالات نفسانی و مشغله‌های درون ذهنی و فلسفی‌وار توجه می‌کند؛ ولی به جای

تلمیح یا روایت صرف و بدون تغییر از اسطوره‌های کهن، خود به آفرینش اسطوره دست می‌زند. شاملو یک واژه، رخداد یا شخصیتی تاریخی و مبارز انقلابی را محور شعر خویش قرار می‌دهد و با بهره‌گیری از شگردهای بیانی و شیوه‌هایی چون توصیفات اسطوره‌ای، آمیزش اسطوره‌های گوناگون، اسطوره‌شکنی و یا بهره‌گیری از ویژگی‌های زمان، کهن‌الگو و نمادهای اسطوره‌ای، آن را در طول شعر پرورانده و در پیکره یک پدیده، رخداد یا قهرمان اسطوره‌ای را که دارای طیف وسیع‌تر مفهومی و معنایی است، فراروی خواننده قرار می‌دهد.

شاملو با راهی از وجه شعاری شعرهایش، آن را با عمیق کردن و آمیختن با روح جامعه و مبارزه علیه ظلم و ستم، به‌خصوص در شرایط یأس و ناامیدی پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ در خدمت مبارزه برای آزادی بشر و دفاع از آرمان‌های بشری قرار می‌دهد. در این مورد باید او را شاعری پیروز قلمداد کرد؛ زیرا که نمادها و نوآوری‌هایش در حوزه ادبیات پایداری قابل ستایش است. وی با استفاده از نمادهای اسطوره‌ای، به تطبیق و بیان اوضاع و احوال روزگار خود پرداخته است. شاملو در متن حوادث سیاسی-اجتماعی زمان خود قرار داشته و کوشیده است تا با بهره‌گیری از نمادهای اسطوره‌ای در شعر خود به طور نمادین حماسه زمان خود را بسراید. بزرگداشت یاد مبارزان و شهیدان، دمیدن روحیه امید و پیروزی در جامعه، بازتاب فضای سنگین استبداد و خفقان حاکم بر جامعه پس از کودتا و ترسیم چهره رنج‌کشیده و مظلوم مردم تحت ستم، اصلی‌ترین بن‌مایه‌های ادبیات پایداری است که در شعر شاملو بیشتر مورد توجه واقع شده و از دیدگاه اسطوره و نماد به آنها پرداخته شده است.

منابع

- اسماعیل‌پور، ابوالقاسم. (۱۳۸۲). **زیر آسمانه‌های نور**. تهران: نشر افکار.
- الیاده، میرچا. (۱۳۸۴). **اسطوره بازگشت جاودانه**. ترجمه بهمن سرکاراتی. تهران: نشر قطره.

بصیری، محمدصادق. (۱۳۸۸). **سیر تحلیلی شعر مقاومت در ادبیات فارسی**. ج ۱ (از

آغاز تا عصر پهلوی). کرمان: انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان.
پورنامداریان، تقی. (۱۳۸۱). **سفر در مه (تأملی در شعر احمد شاملو)**. تهران: انتشارات نگاه.

چدویک، چارلز. (۱۳۷۵). **سمبولیسم**. ترجمه مهدی سبحانی. تهران: نشر مرکز.
حرّی، ابوالفضل. (۱۳۸۸). «کارکرد کهن‌الگوها در شعر کلاسیک و معاصر فارسی در پرتو رویکرد ساختاری به اشعار شاملو». چاپ‌شده در فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی. س ۵، ش ۱۵، صص ۱۰-۳۳.

حقوقی، محمد. (۱۳۹۱). **شعر زمان ما**. تهران: نشر نگاه.
رشیدیان، بهروز. (۱۳۷۰). **بینش اساطیری در شعر فارسی**. تهران: انتشارات گستره.
سلاجقه، پروین. (۱۳۸۴). **نقد شعر معاصر، امیرزاده کاشی‌ها (احمد شاملو)**. تهران: مروارید.

شاملو، احمد. (۱۳۷۲). **دشنه در دیس**. چاپ ۳. تهران: انتشارات مروارید.
شاملو، احمد. (۱۳۷۶). **آیدا: درخت و خنجر و خاطره**. چاپ ۴. تهران: انتشارات مروارید.

شاملو، احمد. (۱۳۸۹). **مجموعه آثار (دفتر یکم شعرها)**. تهران: انتشارات نگاه.
شریعت کاشانی، علی. (۱۳۸۸). **سرود بی‌قراری، درنگی در هستی‌شناسی شعر و اندیشه احمد شاملو**. تهران: گلشن راز.
طاهری خسروشاهی، محمد. (۱۳۹۰). «ادبیات پایداری در شعر دوره قاجار». چاپ‌شده در فصلنامه مطالعات ملی. س ۱۲، ش ۲. صص ۱۳۳-۱۵۶.
کاسیرر، ارنست. (۱۳۸۷). **فلسفه صورت‌های سمبلیک**. ترجمه یدالله موقن. تهران: هرمس.

لافورگ، رنه؛ آلدی، رنه. (۱۳۷۴). **نمادپردازی در کتاب اسطوره و راز**. ترجمه

جلال ستاری. تهران: سروش.

مجایی، جواد. (۱۳۷۷). **شناخت نامه شاملو**. تهران: نشر قطره.

محمدی روزبهانی، محبوبه. (۱۳۸۹). **قسم به نخل، قسم به زیتون (بررسی تطبیقی شعر مقاومت ایران و فلسطین)**. تهران: بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس.
ناظرزاده کرمانی، فرهاد. (۱۳۶۷). **نمادگرایی در ادبیات نمایشی**. ج ۲. تهران: انتشارات برگ.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۶۸). **چهار صورت مثالی**. ترجمه پروین فرامرزی. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۷۸). **انسان و سمبل‌هایش**. ترجمه محمود سلطانیه. تهران: نشر جامی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی